

УДК 371(4УКР)

Валерій Скотний, доктор філософських наук, професор, академік, ректор
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

У часи утвердження України як суверенної держави актуальною постає проблема перегляду усталених стереотипів мислення, застарілих або хибних тлумачень буття і свідомості; водночас суспільствознавці активно створюють нові концепції розуміння матеріального і духовного життя суспільства. Справжньою наукою суспільствознавство стало на основі раціонального знання, і спроба включити до нього ірраціональні догми означає, що суспільна наука перестає бути наукою і повертається на пізнавальні позиції середньовічної схоластики, а це неприпустимо у XXI столітті.

Ключові слова: освіта, наука, релігія, віра, криза, гіпотеза, клерикалізм.

Во времена утверждения Украины как суверенного государства актуальной появляется проблема пересмотра устоявшихся стереотипов мышления, устаревших или ошибочных толкований бытия и сознания; одновременно обществоведы активно создают новые концепции понимания материальной и духовной жизни общества. Подлинной наукой обществоведение стало на основе рационального знания, и попытка включить в него иррациональные догмы означает, что общественная наука перестает быть наукой и возвращается на познавательные позиции средневековой схоластики, а это недопустимо в XXI веке.

Ключевые слова: образование, наука, религия, вера, кризис, гипотеза, клерикализм.

In the days of claim of Ukraine as the sovereign state the problem of revision of withstand stereotypes of thought, ramshackle or erroneous interpretations of life and consciousness appears; at the same time create new conceptions of understanding of financial and spiritual life of society actively. Social science became real science on the basis of rational knowledge, and an attempt to plug irrational dogmas in him means that social science stops to be science and returns on cognitive positions of medieval, and it impermissible in XXI age.

Keywords: education, science, religion, faith, crisis, hypothesis, clericalism.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Освіта і суспільство нероздільні. Це одна система, справжні масштаби якої нами поки що достеменно не усвідомлюються. Зрозуміло одне: будь-які глобальні проблеми, з якими стикається суспільство, соціум, цивілізація в цілому, неминуче позначаються і на сфері освіти. Разом із тим саме сфера освіти, відгукуючись на суспільні й цивілізаційні виклики, будучи чутливою до них, спроможна і зобов'язана здійснювати свій істотний вплив на розвиток відповідних тенденцій у суспільстві, підтримувати або, навпаки, гальмувати їх, знаходити свої специфічні можливості розв'язання глобальних чи локальних соціальних проблем, запобігати небажаному розвитку подій.

Сфері освіти, без сумніву, належить своя – і чимала – частка відповідальності за численні негативні явища, адже причиною їх, зрештою, є сама людина, що заблукала в морі знеособленої

інформації, тим самим відчутно знеособивши й саму себе, людина, зневірена у вищих духовних цінностях, що перевершують її саму, а тому неспроможна відшукати альтернативу збайдужіння і пошуків засобів для суто тваринного виживання.

Глобальна криза, що охопила насамперед духовну сферу людства, призвела до фактичного розколу єдиного матеріально-духовного простору цивілізації, породила глибокий і руйнівний за своїми наслідками розрив між знанням та вірою, найнесприятливіше позначилася і продовжує позначатися на стані й розвитку освіти, яка значною мірою вже втратила свої культуро-творчі функції, свій вплив на моральнісні складові соціального та особистісного буття людини.

Для виходу з цієї кризи необхідні по-справжньому евристичні прориви передусім у філософії освіти, в стратегії розвитку освітніх систем, у політиці управління цими системами, нарешті в теорії, методології та методиці

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

(технологіях) організації самого педагогічного процесу.

Освітній процес може бути всебічно ефективним лише за умови його цілісності, лише в єдності його навчальних, виховних і розвивальних функцій, адже єдиною та неподільною є й сама особистість. Будь-які спроби штучного розчленування цієї цілісності, відокремлений навчальний, виховний чи розвивальний вплив на певні якості особистості заздалегідь приречені, оскільки в кінцевому підсумку ведуть до порушення гармонії, абсолютно неприпустимих перекосів у світосприйнятті та світогляді людини.

Поняття цілісності має ключове значення для розуміння глибинних процесів формування особистості людини. Це пояснюється тим, що об'єктивно цілісній особистості у процесі пізнання завжди протистоїть об'єктивно цілісний матеріально-духовний світ.

Явища й процеси матеріального світу є предметом науки, що постійно розвивається і диференціюється у своїх галузях, а явища духовного порядку, набагато складніші та загадковіші, – прерогативою переважно релігії. Наука апелює до знання, прагнучи якнайповнішої його достовірності, релігія – до віри, не претендуючи на строго доказові аргументи, задовольняючись емоційно-чуттєвим сприйняттям дійсності та відповідним ставленням до неї. Однак рано чи пізно таке одностороннє ставлення до цілісного світу вступає у суперечність із реальністю. І наука, і релігія дедалі частіше демонструють свою частковість у такому сепаратному існуванні і, більше того, непримиренному ставленні одна до одної. Все це обертається вкрай негативними наслідками передусім у сфері формування світогляду людини, в її ментальності, призводить до втрати об'єктивності світорозуміння, вносить глибокий і чимраз відчутніший розкол у методологію пізнання закономірностей розвитку світу.

Знання та віра виявилися відірваними й протиставленими один одному світоглядними антиподами. Можна припустити, що глибинні витоки кризи в освіті пов'язані з глибокими кризовими явищами у знанні та вірі. виправити такий паховий стан, мабуть, може лише синтез уже здобутих і нових аргументів знання та віри, об'єктивно необхідне їх взаємопроникнення і взаємозбагачення. Ідеться не про реанімацію архаїчних, таких, що відходять у минуле, догматів суто релігійної віри в її традиційному розумінні, а про пошук єдиноможливих та припустимих показників світоглядної переконаності людини, без

якої немислимі її повноцінне самостворення, самореалізація і життєтворчість.

Сьогодні вже очевидно, що хоронительною та скарбницею досягнень людства в пізнанні матеріального світу є наука. Органічно поєднуючи в собі три базисні компоненти пізнавальної діяльності – цілі, процес та результат, – використовуючи чимраз ефективніші методи й засоби отримання нових знань, наука досягла справді величезних успіхів у пізнанні й перетворенні природи, того цілісного об'єкта, який був і залишається для людини і людства споконвічною таємницею всесвіту, невичерпною загадкою, яка стимулює щораз нові спроби її розв'язання.

Найважливіший атрибут науки – знання. Воно дає змогу розробляти найефективніші технології перетворення різноманітних аспектів дійсності з урахуванням неперервно прогресуючих запитів та потреб людини. Таке перетворення не завжди є прогностично доцільним. Виграючи в одному, повсякчас доводиться програвати в іншому, часто-густо значимішому й важливішому. Типовим прикладом такого необачного ставлення до навколишнього світу є варварство щодо біосфери Землі – фактична руйнація природного середовища існування людини. Серед негативних наслідків наукового, технічного й технологічного прогресу – невпинне зростання запасів смертоносної зброї масового знищення, поширення штучних і дедалі вишуканіших наркотичних препаратів та отруйних речовин, дуже грубе й самовпевнене вторгнення власне технічних новацій у тонкі та чутливі шари духовної культури, мистецтво, освіту, медицину, інформаційну та ідеологічну сферу суспільства.

Однак кризові явища в сучасній науці проявляються не лише в її результативній частині, в бездумності й аморальності використання її досягнень. Безсумнівні і чимраз відчутніші труднощі постають і в самому процесі наукового пізнання, в системі доведень та аргументації, у методології її філософії науки.

В індуктивних науках, тобто в тих галузях знання, де вирішальне значення має отримання достовірних фактів у процесі спеціально поставлених експериментів і цілеспрямованих спостережень, щораз відчутнішим є вплив рівня професійної кваліфікації експериментаторів чи спостерігачів, їх світоглядна позиція, емоційний стан, особисті інтереси, що зрештою позначається на інтерпретації, витлумаченні отриманих даних. Ці суб'єктивні моменти, органічно вписані в процес об'єктивного емпіричного пізнання, поставили під сумнів і всю систему обґрунтувань

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

у цих науках, похитнули довіру до істинності експериментально отриманих фактів.

У науках переважно дедуктивного типу відправним пунктом пізнання постає не факт, а теорія, логічно несуперечлива, часто-густо суто умовлядна конструкція, висунута на підставі осмислення вже здобутого знання, в чомусь, однак, незадовільного для теоретика (за своєю повнотою, можливостями застосування, зв'язками з іншими теоріями тощо). Проте будь-яка теорія передбачає необхідність підтвердження чи, навпаки, спростування своєї істинності.

Криза дедуктивних наук (природничих та соціальних) саме й полягає в тому, що судження про реальний статус тієї чи іншої теорії, її пояснювальні й особливо прогностичні функції і можливості стають дедалі проблематичнішими, приблизними, недостатньо доказовими. Підтвердити експериментальним шляхом такі теорії, особливо ті, що стосуються проблем соціальної, духовної сфер суспільства, практично неможливо через принципову недостатність масиву фактів, необхідних для гарантування адекватної оцінки теорії. Аж ніяк не випадково у науковий вжиток для характеристики достатньо широких узагальнювальних положень було введено поняття парадигми; вона позначає визнані всіма науковцями досягнення, котрі протягом певного часу для наукового співтовариства є своєрідною моделлю постановки проблем та їх розв'язання. Немає потреби доводити, що критерій тих чи інших положень “визнані усіма” не є науково строгим, він фактично пов'язаний із прямою чи опосередкованою угодою учених, готових іти за визнаннями авторитетами в своїй галузі.

У цій низці surrogate наукового обґрунтування вельми поширені методи експертних оцінок, які також апелюють до суб'єктивних думок фахівців із подальшим узагальненням цих думок, їх математичним зведенням до середнього й використанням повсякчас у відповідальних ситуаціях. Розумний консенсус респектабельніший за малопродуктивні тривалі суперечки, конфлікти й дискусії, однак такі суб'єктивні угоди вельми віддалені від визначення справді об'єктивних наукових знань.

Недосконалість системи точної наукової аргументації істотно підвищує роль гіпотез і правдоподібних припущень, які у багатьох випадках фактично підмінюють собою повноцінні строги доказові теорії. Однак будь-яка гіпотеза ґрунтується не лише на базових початкових знаннях, у ній неминує містяться елементи інтуїції та віри в можливість доведення правомірності припущень, у реальність

практичного втілення теоретичних ідей, у те, що логічна несуперечливість задумів обов'язково має втілитися в пошуковий кінцевий результат.

Розрив між гіпотезою і теорією (законом, закономірністю) по суті і за тривалістю переходу знання із одного (гіпотетично) стану в інший (теоретичний) стає чимраз очевиднішим. Кількість гіпотез зростає, але значно повільніше зростає кількість усталених теорій. Науці доводиться мати справу з парадигмами, моделями, експертними судженнями, інакше кажучи з гіпотезами, вираженими в тій чи іншій формі. У нинішніх умовах кризи доведення й аргументації теорії критерієм науковості певного теоретичного положення є не стільки його верифікованість (можливість перевірки достовірності), скільки фальсифікованість. Іншими словами, доти, доки відповідна гіпотеза не спростована (не фальсифікована), вона може і навіть повинна служити науці, стимулюючи пошук ефективних рішень, сприяючи творчій боротьбі ідей у пошуках істини. В цьому сенсі будь-яка гіпотеза завжди залишається відкритою для подальшої перевірки.

В умовах кризи сучасна наука змушена мімікрувати, змінювати свій імідж незаперечного арбітра в пізнанні й доцільному перетворенні світу, приборкувати свої претензії на фундаменталізм та надійність критеріїв людської діяльності, тверезіше оцінювати свої реальні і, на жаль, обмежені можливості в створенні гармонійного матеріального і духовного середовища існування людини й людства.

Звісно, все висловлене не означає неминучої загибелі науки як такої. Загибель загрожує тій науці, яка “не перебудувалася” й продовжує претендувати на можливість лише власними, переважно технократичними методами здобувати знання, що претендує на істинність в останній інстанції. Однак знання без віри – мертво. Воно обов'язково стикається з тією межею своїх можливостей, за якою лише віра може бути продуктивною у всьому спектрі своєї різноманітності й масштабності: від віри в доцільність ще не доведеної, але й не спростованої часткової гіпотези до віри в існування ірраціональних, непізнаних духовних сил, які гармонізують матеріальне й духовне буття людини і людства.

Отже, наука і віра, знання і віра нероздільні. Показовим є й суто лінгвістичний аспект цієї природної єдності, що проглядається в таких поняттях, як “достовірність”, “перевірка”, “вірогідність” та навіть у цілком не українському слові “верифікація”, тобто в поняттях, які належать, здавалося б, переважно до

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІСЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

категоріального апарату релігії, корінний компонент якої “замішаний” на понятті “віра”. І нехай це лише зовнішній, неістотний нюанс, проте навіть у ньому закладений мудрий сенс всеєдності світоглядних категорій пізнання.

Наголосимо, що знання не вичерпується поняттям “наука”, як і віра – поняттям “релігія”. Знання, що претендує на цілісність відображення відповідних аспектів об’єктивної дійсності, не може обходитися без віри в міру проникнення у найглибші шари сутності світобудови. Тут доречний афоризм: якщо знання породжує запитання, то віра відповідає на них. Знання, що запитує, є багатшим за знання, що відповідає. Віра, що усвідомлюється, набагато сильніша за віру суто чуттєву, емоційну, нерелексовану.

Бастіоном віри, творцем та охоронцем духовного комфорту людини й суспільства, їх утіхою й останньою надією здавна була релігія у її найзагальнішому, феноменологічному сенсі, незалежно від наявності численних релігійних конфесій, сект, їх історично усталеної специфіки, культових та ритуальних особливостей. При всій відмінності між чинними в сучасному світі релігійними течіями їх поєднує головне – віра в абсолютну мудрість творця, любов до нього, надія на спасіння й вічне життя після фізичної смерті.

Віра, надія, любов... Ця триєдність, тріада, це, сучасною мовою, системне світоглядне кредо певною мірою характеризує сутність світосприйняття й світобачення не лише християнства, але й фактично будь-якої релігії. Хоч би як далеко відійшло людство від примітивних язичницьких вірувань, від умовної атрибутики здійснення релігійних обрядів, від примарної, наївної спроби уникнути повсякденних реалій життя, прагнучи відстороненої споглядальності, стерильної духовної чистоти і не ускладненої раціональними аргументами віри, залишиться непохитною по-справжньому видатна роль релігії у формуванні духовного простору цивілізацій, що змінюють одна одну, в самому процесі її культуротворення. Саме релігія принесла у світ власне уявлення про абсолютні цінності буття, цінності не матеріальні, а духовні, моральні. Питання про джерела походження цих цінностей, їх справжній сенс врешті-решт – справа совісті кожної вільної людини. Важливим є сам факт їх існування, їх критеріальне значення, їх вища цілепокладаюча та смислотворча функція.

Людству, що стає дедалі розумнішим та освіченішим, у всьому хотілося б дійти до суті,

зрозуміти й пояснити досі незбагненне, вибудувати логічний ланцюг змістових, а не лише емоційних умовиводів, навіть стосовно тих явищ, котрі не вкладаються у звичні стереотипи свідомості й усвідомлення. І релігії, хоч як парадоксально це звучить, потрібні свої, по можливості, переконливі аргументи.

До певного часу ці аргументи могли бути відшукані в межах самої релігії, у зіставленні відповідних трактувань релігійних текстів, в ерудованості й красномовстві священнослужителів, у надійності суто психологічних мотивів і механізмів віри, у природному бажанні кожного не лише знати, а й вірити. Навіть на первісних етапах зародження тієї чи іншої релігії завжди було прагнення переконати віруючих в об’єктивних витоках їхньої віри, так чи інакше довести унікальність саме даного різновиду релігійного світосприйняття. По суті саме на це були спрямовані зусилля, пов’язані зі спорудженням величних храмів, створенням приголомшливих за силою свого емоційного впливу творів релігійного живопису й музики, складанням багатотомних богословських трактатів і священних книг. Це і є та сама аргументація, без прийняття і поширення якої не може обійтися жодна релігія світу.

Саме в цій сфері давно ведуться плідні наукові пошуки, покликані, як і належить будь-якій науці, знайти обґрунтування відповідних фактів (наприклад, місця та часу народження або смерті святих будь-якого рангу, дослідження їхнього земного родоводу, ідентифікації останків та уцілілого одягу, тлумачення здійснених пророцтв, легенд тощо). І в цій царині є свої теорії, гіпотези, постулати й принципи, свій специфічний поняттєво-категоріальний апарат, свої ідеї та методи. Та й саме віровчення – це за своїм “науковим” статусом, вираженням у категоріях науки, не що інше, як дедуктивна теорія, більш чи менш аргументована гіпотеза, своєрідна суспільна парадигма, що обслуговує людські потреби у вірі доти, доки існують чи доки ця релігія й віра не будуть з якихось причин у своїй основі спростовані.

Усі ці факти примушують глибше з’ясувати трактування суперечності між релігією й наукою. Як зазначає А. Уайтхед, “усі наші думки виявляються хибними, якщо ми будемо думати, що розглядувана дилема обмежується сферою суперечностей між релігією й наукою і що в цьому протистоянні релігія завжди помилялась, а наука завжди мала рацію. Реальні факти, що стосуються справи, набагато складніші і не можуть бути узагальнені в таких простих термінах”¹.

¹Уайтхед А.Н. Религия и наука // Заблуждающийся разум?: Многообразие вненаучного знания. – М: Политиздат, 1990. – С. 451.

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

Будучи одним із фундаторів ідеї синтезу науки і релігії, А. Уайтхед, відстоював думку, що наука і релігія є двома способами вираження фундаментального досвіду людства, які перебувають у нерозривній єдності один з одним. “Якщо релігія претендує на адекватне вираження істини, то... вона постійно повинна змінюватися в міру розвитку наукового знання... Прогрес науки повинен знаходити своє відображення в постійно зростаючій кодифікації релігійної думки”².

Віра вже не може обійтися без знання, але не можна не бачити, що сучасне релігійне знання за своєю суттю є знанням вторинним, воно зводиться в основному до тлумачення, інтерпретації, спроб пояснення тих чи інших віровчень. Подібне витлумачення, природно, припускає й боротьбу ідей, і відповідні зіставлення та порівняння. Багатотомні богословські трактати виявляють безумовну ерудицію їх авторів, священні книги скрупульозно описують й потрактовують найдетальніші обставини, що супроводжують становлення й розвиток віровчень, заслуги їхніх творців.

Однак при всьому цьому таке знання є саме вторинним. Первинною ж є тільки і лише віра в її передовсім чуттєвому, емоційному розумінні.

Парадокс будь-якої релігії полягає в тому, що в своїй основі вона апелює до аксіоматики, приймаючи висхідні засади віри як істину, що не потребує спеціальних доведень. Аргументуються й обґрунтовуються лише тлумачення та інтерпретації цих аксіоматичних висхідних настанов віри, що само собою нелогічно, адже, як відомо, аксіоматичні положення взагалі не потребують доведень. Але якщо це так, будь-яку релігію треба сприймати лише як глобально виражену гіпотезу, котра, апелюючи до найскладніших світоглядних проблем, цілком зрозуміло, потребує доведення своєї істинності, не лише багатослівних інтерпретацій тих численних і різноманітних аксіоматично висунутих положень, які за своїм змістом можуть бути сприйняті тільки на віру.

Можна припустити, що віра постійно буде відриватися від релігії як єдиного, позаконкурентного носія, вона перейде в нову якість, що не потребуватиме аксіоматичних апеляцій лише до ірраціонального, вона щораз більше буде сприйматися як компонент, який органічно доповнює знання на перетині пізнаного й непізнаного в процесі верифікації чи, навпаки, фальсифікації наукових та релігійних гіпотез.

Разом із тим віра, навіть у своєму оновленому, раціональному розумінні, ніколи не втратить найвищої світоглядної значущості як первісної критеріальної основи життєвих ідеалів й пріоритетів людської поведінки, самого сенсу людського життя³.

Прийнятною альтернативою синтезу знання та віри фактично немає. Альтернативою можуть бути лише глобальне невігластво, моральна розпуста, заперечення знання, і віри, суцільний нігілізм і світоглядний агностицизм, вседозволеність та елементарні лінощі, котрі знищують саме бажання брати участь у пізнанні і перетворенні світу. Це саме та духовна деградація, яка дедалі загрозливіше нависає над розгубленим і вже майже загнаним у світоглядний глухий кут релятивістської свідомості людством, що не знаходить прийнятних та обнадійливих відповідей на чимраз гостріші життєві проблеми ні у відносному за своєю достовірністю знанні, ні в такій же відносній у своїй бездоказовій аксіоматичності вірі.

Утім якщо рятівний світоглядний синтез є принципово необхідним й можливим і, навіть більше, може бути керованим, то виникає цілком природне питання про конструктивні механізми цієї бажаної інтеграції, про ті єднальні елементи, ті “містки”, які можна використати для постійного наближення, взаємопроникнення і взаємозбагачення сфер, що інтегруються. Цей механізм не може спиратися лише на словесно виражені побажання чи умоглядні конструкції філософського гатунку. Філософія також переживає свою кризу, пов’язану з технологічною недолугістю філософського знання, з його безмежною абстрактністю та практико-орієнтованим безсиллям, що дедалі більше загрожує звести філософію в її загальному розумінні й диференційованих відгалуженнях до рівня утопічних, безплідних доктрин.

На щастя для людства, світоглядний синтезатор можна знайти. Таким синтезатором, єднальним елементом може й повинна стати сфера освіти, що за своїм змістом, покликанням та світоглядною ємкістю є прикладом природного, органічного взаємозв’язку знання та віри.

Звісно, за жодних обставин освіта не зуміє замінити собою науку у здобуванні об’єктивно нового знання. Функції науки й освіти дійсно істотно відмінні. Проте вони не абсолютно відмінні. Поняття “нове знання” може відрізнитися за рівнем об’єктивності цієї новизни, але в умовах відносності самого знання виявляється вельми відносним і поняття “новизна”.

²Уайтхед А.Н. Религия и наука ... – С. 458.

³Гершунский Б.С. Философия образования XXI века. – М.: Совершенство, 1998. – С. 26.

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІСЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

Так само освіта не може (і не повинна) підміняти собою релігію як носія віри в явища ірраціонального, містичного, транзитного типу, котрі потребують не стільки розумного пояснення розчленованого й ретельно деталізованого, скільки “схоплення” явища цілком, без зайвих напівтонів та нюансів, немовби в готовому, заданому вигляді; релігію, що висуває перед людиною грубу альтернативну дилему, пов’язану з відповідями лише “так” або “ні”. Якщо “вірую”, то безумовно, без зайвих запитань, цілком і повністю, якщо “не вірую”, то настільки ж однозначно, категорично, навіть войовничо, агресивно.

При всій відмінності цільових установок і конкретних методів досягнення мети, самих цілей, усі ці три зовні такі різні сфери – науку, релігію й освіту – поєднують інтегрально витлумачений процес, методично продуманий механізм залучення людини до осягнення істини, хоча сама ця істина для кожної з названих сфер поки що потрапляє по-різному, для кожної з них істина поки що своя. А тому прагнення прискорити сьогодні їх інтеграцію може обернутися (про що свідчить досвід) лише їх взаємним спотворенням і, зрештою, руйнуванням.

З точки зору перспектив розвитку освіти взагалі, а в Україні зокрема, це вказує насамперед на необхідність знайти такий механізм взаємодії між школою та церквою, який надав би можливості, з одного боку, залучити учнів до гуманістичного змісту релігійних цінностей, а з іншого – не призвів би до клерикалізації школи. Розглянемо цю проблему детальніше.

Коли йдеться про необхідність релігійної та релігійнознавчої освіти як реалізації конституційного права кожної людини, то забезпечення цього права стикається із низкою питань з-поза меж теми “освіта і релігія”. Держава, підкреслюючи свій світський, тобто позаконфесійний характер, прагне законодавчими актами надати рівні права будь-яким конфесіям і не припустити поділу суспільства за принципом релігійної належності. Однак представники релігійних організацій у політичній боротьбі за вплив на суспільство легко трансформують будь-яку релігію в ідеологію, тим самим сприяючи передовсім процесу клерикалізації суспільства. Так, ще наприкінці 80-х

років домінувала думка, що в Україні відсутні будь-які ознаки клерикалізму, оскільки це проявляється насамперед на рівні релігійних рухів та партій. Але вже в середині 90-х років виникають різноманітні рухи й партії з вимогами обов’язкового релігійного виховання дітей, введення викладання релігії в школах, створення церковних структур в армії тощо. Під ці вимоги підводиться потужна історична й культурологічна база.

Не дивно, що об’єктами клерикалізації стали культура й освіта, остання передовсім. Будучи одним зі стратегічних напрямків політики держави, освіта в деяких регіонах України вже втратила світський характер, закріплений у 35-й ст. Конституції, ст. ст. 5, 6 Закону про свободу совісті та релігійні організації, ст. ст. 5, 7, 8 Закону про освіту. Представники Міністерства освіти і науки та Держкомрелігій України разом із членами Всеукраїнської Ради Церков слушно вважають, що “духовна і світська освіта не можуть бути розділеними непроникною стіною”⁴, активно обговорюють питання про запровадження обов’язкового навчання християнської етики у школі, а проте з боку третьої сторони часто лунають вимоги запровадити не християнську етику, а Закон Божий.

Перш ніж перейти до аналізу ситуації, що склалася сьогодні в царині освіти, спробуємо розглянути це питання в координатах творення в Україні умов для формування відкритого громадянського суспільства, побудова якого незмінно проголошується серед пріоритетів політики держави. Перелік ознак відкритого суспільства все ще дисонує з українською дійсністю. У нашому випадку він передбачає не лише проголошення, але й додержання принципу відокремлення церкви від держави і школи від церкви. Хоча останнім часом усе частіше лунають пропозиції переглянути зміст цієї конституційної норми. Показовим є те, що навіть на найвищому державному рівні існує позитивне сприйняття цієї ідеї, про що свідчить низка документів, схвалених Президентом України⁵.

Цілком закономірним у цьому зв’язку є питання, наскільки відбиває настрої і потреби українського суспільства загалом запровадження обов’язкового вивчення Закону Божого у школі. Пошлемося на результати соціологічних опитувань.

⁴ Бондаренко В. Не знаєш як чинити – чини за законом. Інтерв’ю голови Держкомрелігій // Людина і світ. – 1998. – №1. – С. 22.

⁵ а) Основні напрямки розвитку, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян України. Схвалено Указом Президента України від 27 квітня 1999 р. / Урядовий кур’єр (Орієнтир). – 2002. – 29 березня (№ 60). – С. 2 – 3.

б) Про невідкладні заходи щодо подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Радянського Союзу стосовно порушення прав церков і релігійних організацій. Указ Президента України від 21 березня 2002 р. // Урядовий кур’єр. – 2002. – 29 березня (№ 60). – С. 10.

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СВІТСЬКИЙ ТА РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

Відомо, що ступінь довіри в українському суспільстві до церкви є високим: упродовж останнього десятиліття опитування стабільно дають 60 – 70%. Водночас сьогоднішня Україна на карті посткомуністичної Європи за рівнем арелігійності – серед лідерів. Лише 3,8% населення України заявляє, що вважає себе переконаними віруючими (менше лише у Східній Німеччині – 2,1%) і 32,2% – частково релігійними (сумарно 36%; для порівняння: в сусідній Польщі сумарна цифра становить 73%). Цікавими є цифри, що характеризують ставлення молоді до релігії. Так, рівень задекларованої релігійності серед молоді віком від 15 до 28 років вищий за середній у суспільстві (44,1% – віруючі, 30,4% вагаються між вірою і невір'ям. За пізнішими даними віруючих 54%). Незалежно від ставлення до релігії релігійне виховання вважають обов'язковим 35% віруючих і 18% тих, хто вагається між вірою і невір'ям; 21% невіруючих, 7% переконаних атеїстів і 18% байдужих до релігії також вважають релігійне виховання обов'язковим. Останні три цифри показують, що та категорія молоді (молодих батьків), які особисто для себе вважають віру не обов'язковою, не знають основних засад віри й не практикують їх, бажають скористатися потенціалом християнства (відокремивши його від віри!?) для виховання поваги власних дітей насамперед до себе, а також певних моральних якостей (проте їх ієрархія у списку батьківських симпатій не збігається з ієрархією християнських цінностей і чеснот).

Нині 41,3% українських громадян вважають за необхідне ввести у загальноосвітніх державних школах обов'язковий курс Закону Божого; ще 31,1% переконані, що цей курс повинен бути у шкільній програмі, але не як обов'язковий. Лише 22% респондентів висловилися категорично проти. Основна мотивація тих, хто поставився прихильно до внесення Закону Божого до шкільних програм, – виховна: через вивчення основ віри діти набудуть основ моралі.

Якщо врахувати той факт (виявлений у соціологічних дослідженнях), що попри високий рівень декларованої релігійності українські громадяни відвідують церкву рідко (7,9 населення України відвідують богослужіння щонайменше раз на тиждень, 10,8% – щомісяця, ніколи не відвідують – 22%, менше як кілька разів на рік – 20,9%, кілька разів на рік – 37,8%), то стане очевидно загальна громадянська незрілість і низький рівень культури українського суспільства,

громадяни якого в масі своїй ототожнюють мораль і релігію. З цього можна зробити висновок, що високий рівень довіри населення до церкви є, по суті, протестним, тобто наслідком зневіри в усіх інших суспільних інститутах. “Ножиці між цифрами 60 – 70% суспільної довіри до інституту церкви і 18,7% осіб, які більш-менш регулярно відвідують богослужіння, якраз є індикатором рівня громадянської та й загальної, в тому числі релігійної, культури українського суспільства. По суті ж – такого глибокої безкультур'я, що залишає відкритою можливість повернення до авторитаризму. Внутрішня несвобода українського суспільства змушує його голосувати проти однієї “несвободи” за іншу”⁶.

1. Бондаренко В. Не знаєш як чинити – чини за законом. Інтерв'ю голови Держкомрелігій // *Людина і світ*. – 1998. – № 1.

2. Гараджа В.И. Реалізація свободи совести в общеобразовательной школе // *Свобода совести в современном демократическом государстве и обществе. Материалы международной конференции. 21 – 22 февраля 1996 г.* – М., 1996. – С. 91 – 98.

3. Герук С. Школа и церковь – трудные пути сотрудничества // *Бюллетень релігійної інформації*. – 1999. – № 4 (62).

4. Гершунский Б.С. Философия образования XXI века. – М.: Совершенство, 1998. – 607 с.

5. Кочан Н. Відокремлення школи від церкви в координатах відкритого суспільства // *Людина і світ*. – 2000. – № 6.

6. Основні напрямки розвитку, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян України. Схвалено Указом Президента України від 27. 04.1999 р. // *Урядовий кур'єр (Орієнтир)*. – 2002. – 29.03. (№ 60). – С. 2 – 3.

7. Про невідкладні заходи щодо подолання негативних наслідків тоталітарні політики колишнього Радянського Союзу стосовно порушення прав церков релігійних організацій. Указ Президента України від 21 березня 2002 р. // *Урядовий кур'єр*. – 2002. – 29 березня (№ 60).

8. Уайтхед А.Н. Религия и наука // *Заблуждающийся разум?: Многообразие вненаучного знания*. – М.: Политиздат, 1990. – С. 448 – 462.

(Продовження статті див. у наступному числі журналу №3 (62) 2010).

Стаття надійшла до редакції 08.12.2009

⁶Кочан Н. Відокремлення школи від церкви в координатах відкритого суспільства // *Людина і світ*. – 2000. – №6. – С. 41.